

جمهوری اسلامی ایران

شورای عالی حوزه علمیه قم

مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران

مدرسه علمیه الزهرا * سلام الله عليها * شهرستان خوی

تحقیق سطح دو

بررسی آثار صبر در اسلام

جشنواره علامه حلی

پژوهشگر: مهدیه سهراب لی

طلبه: سطح (۲) پایه (۲)

حوزه علمیه الزهرا (س)

الله أكبر

چکیده :

یکی از مهم ترین صفات ایمانی که در قرآن کریم نیز به آن اشاره شده ، صبر است و مقصود از آن استواری و ثبات نفس در سختی و مصیبت است . بیان معنا و مفهوم صبر و ذکر اهمیت آن از جمله بهترین راه ، برای آشنا شدن با ماهیت آن است به طوری که با وقوع حادثه ، انسان از حالت عادی خارج نشود و زبان به شکایت نگشاید و افعال غیر متعارف از او سر نزند . از آثار فردی صبر در قرآن ، اقامه نماز ، درود خدا ، رستگاری و رفتار نیک و ... است.

بعضی از آیات قرآن کریم ، آثار اجتماعی صبر را استحکام پیوندهای اجتماعی ، امداد الهی ، حاکمیت و اجتناب از اتکا به ظالمان و ... می داند.

این تحقیق در صدد آن است تا این آثار را بر اساس آیات قرآن و استفاده از تفاسیر جامع بررسی کرده و مورد بحث قرار دهد.

کلید واژه : صبر، آثار صبر ، قرآن ، فرد ، اجتماع ، شکیبایی

قلب انسان میدان نبرد دو لشکر متخاصم است ، لشکری که انگیزه های دین را یاری می دهد و دیگری که انگیزه های هوی و هوس را تقویت می کنند . در یک سو فرشتگان خدا برای یاری عقل انسان ، صف کشیده اند و در سوی دیگر شیاطین ، یاران دشمنان خدا . ثبات و انگیزه دین (عقل) در این میدان صبر است که یکی از مؤثرترین فضیلت ها در جهت دادن شخصی صابر به کمال اخلاقی و تقرب به حق است که در قرآن کریم ، دهها بار مطرح گردیده است.

شخصی صابر ، در هر حادثه ، روی خود را به خاطر اطاعت از فرمان الهی به سوی حق گردانده و نماز می خواند و به درکی صحیح از ظواهر دنیایی نایل می شود که افراد ظاهر بین را قدرت رسیدن به چنین درکی نیست و در رابطه ی خود با دیگر مردم ، با صلح رفتار می کند و دیگران را به صبر نیز دعوت کرده و مورد لطف الهی واقع شده و خداوند به او یاری می رساند و به ستمکاران در هیچ اموری اتکا و اعتماد نمی کند .

نویسندگان معدودی در این زمینه مطالبی را ارائه داده اند از جمله آنها می توان به معراج السعاده ، آموزه های بنیادین علم اخلاق اشاره کرد.

تبیین مفهوم صبر با توجه به واژه ها و اصطلاحاتی که در بیان این معنا به کار می رود . در اولین مرحله از تحقیق کاری ضروری می باشد . در این فصل سعی شده است که معنای لغوی و اصطلاحی واژه صبر و هم چنین اهمیت این صفت در اسلام تبیین گردد.

۱-۲- مفهوم شناسی

۱-۲-۱- معنای لغوی واژه صبر

صبر یکی از مهم ترین صفات ایمانی است . قرآن کریم دهها بار از صبر کرده و بسیاری از درجات عالی و خیرات را از نتایج صبر شمرده است.

جهت شناخت موارد و مصادیق صبر نخستین گام آشنایی با مفهوم این کلمه است لذا تبیین معنای صبر و بیان مفهوم لغوی و اصطلاحی آن در این راه می تواند از اهمیت خاصی برخوردار باشد که به اجمال به آن می پردازیم.

لغت شناسان برای واژه صبر معانی متعددی مطرح کرده اند : این منظور ، اصل صبر را حبس (۱) کردن دانسته است. ابن فارس ، صبر را به معنی قسمت بالای شی ، نوعی سنگ سخت (۲) معنا کرده است .

صاحب کتاب معارف و معاریف ، صبر را به معنای شکیبایی (۳) آورده است و فرمشاهی صبر را شکیبایی ورزیدن دانسته که یکی از واژه های کلیدی قرآن و یکی از اخلاقیهای حسنه ای که در قرآن به آن سفارش شده است.

بیشتر لغت شناسان صبر را به معنی حبس کردن معنا کرده اند و تعدادی هم شکیبایی ولی متعلق آن در اموری مثل بی تابي هنگام ناخوشایندی ، دشوار امور دانسته است.

۱-۲-۲- معنای اصطلاحی صبر

صبر در اصطلاح تعریف های گوناگون دارد که به تعدادی از آنها اشاره می کنیم :

راغب اصفهانی ، صبر را شکیبایی و خودداری نفس بر آنچه را که عقل و شرع حکم می کند و آن را می طلبد یا آنچه را که عقل و شرع ، خودداری نفس از آن امتنا می کند (۵) دانسته است.

ای آن کسانی که گرویدید یاری جوئید به صبر و نماز بدرستی که خدا با صابران است و نگوئید کسانی را که کشته میشوند در راه خدا که مردگانند بلکه زندگانند ولیکن نمیدانند

خدای سبحان صبر را چنین توصیف کرده که خدا با صابرین است که داری این صفت اند و اگر در آیه مورد بحث تنها صبر را توصیف کرد و از نماز چیزی نفرمود بدین جهت بود که مقام آیات مورد بحث مقام برخورد با مواقف هول انگیز و هموردی با شجاعان است و در این مقام اهتمام ورزیدن به صبر مناسب تر است و اما اینکه فرمود خداوند با صابران است به معنای یاری کردن صابران است میخواهد بفرماید (الصبر و مفتاح الفرج) صبر کلید فرج خدایی و یاری اوست ۴

(۱) محمد بن فخر رازی، همان، ج ۹، ص ۳۶۳۵ / (۲) سید محمد تقی مدرسی، همان، ج ۱، ص ۶۰۲ / (۳) بقره ۲ آیه ۱۵۴-۱۵۳ / (۴) سید محمد حسین طباطبایی، همان، ج ۱، ص ۵۱۸

آغاز صبر خرسندی جانی برای فداکاری هاست و قرآن فداکاران در راه خدا را در قله مجد و افتخار اجتماعی قرار میدهد تا از این راه دیگران را به راه پیمایی در راه آنان تشویق کند ۱

پس می توان گفت شخصی صبور، آماده جهاد در راه حق با تمام وجود و به اندازه طاقت است

۳-۶- اجتناب از ارتکا به ظالمان

یکی دیگر از آثار اجتماعی صبر دوری از اتکا به ستمکاران می باشد .

وَلَا تَرْكَبُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ ۲

و میل نکنید بسوی آنان که ظلم کرده اند پس مس کند شما را آتش و نباشد برای شما از غیر خدا هیچ دوستان پس یاری کرده نشوید

راغب گفته رکن هر چیز آن ناحیه ای است که دل گرمی و خاطر جمعی به همان ناحیه است این معنای لغوی رکن است و حق مطلب این است که رکون به معنای صرف اعتماد نیست بلکه اعتمادی است که توأم با میل باشد و به همین جهت است که با حرف الی متعدی می شود نه با علی بنابراین رکون به سوی ستم کاران یک نوع اعتمادی است که ناشی از میل و رغبت به آنان باشد حال چه این رکون در اصل دین باشد مثل اینکه پاره ایی از حقایق دین را که به نفع آنان است بگوید و از آنچه به ضرر ایشان است دم فرو بندد و افشا نکند و چه اینکه در حیات دینی باشد مثل اینکه به ستمکاران اجازه دهد تا به نوعی که دلخواه ایشان است در اداره امور مجتمع دینی مداخله کنند و ولایت امور عامه را بدست گیرند و چه اینکه ایشان را دوست بدارد و دوستی اش

منجر به مخالفت و آمیزش با آن شود و در نتیجه در شئون حیاتی جامعه و یا فردی از افراد اثر سوء بگذارد دلیل بر این معنایی که کردیم این است که خدای تعالی در خطابی که در این آیه دارد میان رسول خدا و مومنین را امتش و شوونی که هم مربوط آن جناب و امت اوست، همان معارف دینی و اخلاق و سنت های اسلامی است از جهت تبلیغ و حفظ و اجرا تطبیق حیات اجتماعی بر آن و همچنین عبارت است از ولایت امور مجتمع اسلامی و شناخته شدن افراد به عنوان یک فرد مسلمان در صورتیکه به آن سنت ها عمل کند بنابراین نه پیغمبر میتواند در این امور به ستم کارن رکون و نه امت او ۳

و اصبر فان الله لا يضيع اجر المحسنين - و صبر کن بدرستی که خدا ضایع نمی کند مزد نیکوکاران را.

(۱) سید محمد تقی مدرسی، همان، ج ۱، ص ۲۸۶ / (۲) هود ۱۱ آیه ۱۱۳ / (۳) سید محمد حسن طباطبایی، همان، ج ۱۱، ص ۶۸-۶۷

(۴) هود ۱۱ آیه ۱۱۵

پس از امر به نماز هود آیه ۱۱۴ رسول خدا را دستور میدهد به صبر کردن و در موارد دیگری مانند و استعینو بالصبر و الصلوه - میان صبر و نماز جمع کرده و سر آن این است که هر کدام از این دو در باب خودش مهم ترین ارکان هستند و اجتماع این دو، مهمترین وسیله ای است که با آن می توان بر مصائب و ناملایمات فایق آمد چون صبر، نفس را از قلق و اضطراب و فراری شدن نگه می دارد و نماز، نفس را به سوی پروردگار توجه می دهد و در نتیجه ناملایمات را از یاد آدمی می برد و از اینکه به طور مطلق امر به صبر کرده بدست می آید که منظور از آن اعم از صبر بر عبادت و یا صبر بر معیشت و یا صبر در مصیبت است بلکه همه آنها را شامل می شود ۱

بنابراین می توان گفت صابران باید همواره از تکیه کردن به ستمکاران پرهیز کنند

۳-۷- اجتناب از طغیان

یکی دیگر از آثار اجتماعی صبر، دوری کردن از طغیان و سرکشی در برابر حق تعالی می باشد

فَاسْتَقِمْ كَمَا أَمَرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا ۚ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ۲

پس ثابت باش چنان چه مأمور شده ای و کسی که توبه کرد با تو و از حد در میگذرید بدرستی که او به آنچه می کنید بیناست

عطف جمله ولا تطغوا عطف تفسیر است بر اینکه منظور از جمله استقم امر به ظاهر پایداری در عبودیت و قیام به حق آن و منظور از نهی از بدی و نهی از مخالفت آن امر است و مخالفت آن امر همان استکبار از خضوع برای

خدا و خارج شدن از زی عبودیت است که فرموده ولا تطغوا و اینکه فرمود ولا تطغوا معنایش این است که از خط مشی که فطرت و خلقت برای شما ترسیم کرده و از آن مرزی که برایتان تعیین نمود که همان عبودیت برای خدا یکتا است تجاوز نکنید هم چنانکه اعم قبل از شما تجاوز نمودند و کارشان منجر به شوک شد و سرانجام به هلاکت رسیدند ۳

از مبحث فوق می توان نتیجه گرفت که دوری از سرکشی و تجاوز نکردن از حدود الهی ، از آثار صبر در محیط اجتماعی است.

(۱) سید محمد حسین طباطبایی ، همان ، ج ۱۱ ، ص ۷۸ / (۲) هود (۱۱) آیه ۱۱۲ / (۳) سید محمد حسین طباطبایی ، همان ، ج ۱۱ ، ۶۵-۶۴

نتیجه گیری فصل سوم :

صبر مهمترین شاخه درخت ایمان است و این فضیلت اخلاقی دارای آثاری است : استواری پیوندهای اجتماعی ، یاری خداوند ، فرمانروایی و وارث زمین شدن ، در امنیت و آرامش به سر بردن ، نبرد در راه خداوند با تمام وجود و پرهیز از تکیه زدن به ستمکاران و دوری از نافرمانی خداوند از آثار اجتماعی این صفت قرآنی است و کسانی که این اثرات صبر را در اجتماع بدانند از نا شکیبایی دوری می گزینند و به شکیبایی رغبت پیدا می کنند.

نتیجه گیری

شناخت صبر در زندگی انسان دارای اهمیت بسیاری هست زیرا از یک سو گرایش ها و تمایلات غریزی و نفسانی انسان را حبس و در قلمرو و عقل و شرع محدود می کند و از سوی دیگر نفس را از مسئولیت گریزی در برابر عقل و شرع باز داشته و آن را وادار می کند که زحمت و دشواری پایبندی به وظایف الهی را بر خود هموار سازد. آیاتی از قرآن به این صفت مهم دلالت دارد.

دست یابی به پیوندهای الهی میان انسان و خدا همچون نماز و تکالیف دیگر، درک نشانه ها و علائم قدرت الهی و مورد درود و سلام خدا واقع شدن، رهایی از زندان تن و رسیدن به رستگاری از جمله آثار فردی این فضیلت در آیات قرآنی است.

از جمله آثار اجتماعی صبر، تحمل اذیت ها به اتفاق یکدیگر و تکیه دادن صبر خود بر دیگری و به این ترتیب استحکام پیوندهای اجتماعی، یاری خدواند در هنگام هجوم افکار پریشان و صحنه های هول انگیز، وارث زمین شدن بنا به فرمان الهی، رسیدن به ایمنی در برابر توطئه های دشمنان، آمادگی برای جهاد و جانبازی در راه حق تعالی با تمام وجود، پرهیز از اتکا به ستمکاران در تمام شوؤن زندگی و تجاوز نکردن از حدود الهی است. با بیان این آثار، می توان حوادث و رویداد های تلخ زندگی را خرد کرد و به خاطر رضای الهی، متخلق به این صفت پسندیده شد.

منابع و مأخذ

- ۱- قرآن کریم
- ۲- اصفهانی، راغب، المفردات فی غریب القرآن، ترجمه سید غلامرضا خسروی، تهران، مرتضوی، ۱۳۸۳
- ۳- الطبرسی، ابوعلی الفضل بن الحسن، تفسیر مجمع البیان، ترجمه علی کاظمی، تهران، فراهانی، ۱۳۶۳
- ۴- اندلسی، ابن منظور، لسان العرب، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۶
- ۵- پسندیده، عباس، رضایت از زندگی، قم، سازمان چاپ و نشر دارالحديث، ۱۳۹۱
- ۶- حسینی دشتی، سید مصطفی، معارف و معاریف (دایره المعارف جامع اسلامی)، تهران، موسسه فرهنگی آرایه، ۱۳۸۵
- ۷- فرمshاهی، بهالدین، دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی، تهران، دوستان و ناهید، ۱۳۸۹
- ۸- دیلمی، احمد، آذربایجانی، مسعود، اخلاق اسلامی، قم، دفتر نشر معارف، ۱۳۸۳
- ۹- رازی، احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، بیروت، داراحیاء، ۱۴۲۹
- ۱۰- طباطبائی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، قم دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۸۸
- ۱۱- فخر رازی، محمدبن عمر تفسیر کبیر (مفتاح الغیب)، ترجمه علی اصغر حلبی، تهران، اساطیر، ۱۳۷۹
- ۱۲- قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران، مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، ۱۳۸۳
- ۱۳- مدرسی، سید محمدتقی، تفسیر هدایت، ترجمه جعفر شعار، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۷۸
- ۱۴- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۶
- ۱۵- نراقی، احمد، معراج السعاده، قم، وحدت بخش، ۱۳۸۹